

Zkáza a vzkříšení pražských Emauz

Dne 14. února 1945 bylo přívětivé slunečné dopoledne, kdy nikdo netušil, že se brzy vše změní v opak, v obávanou a v Praze dosud plně nepoznanou hrůzu války, jejímž důsledkem bude zkáza nesčíslných budov a smrt několika stovek nevinných lidí.

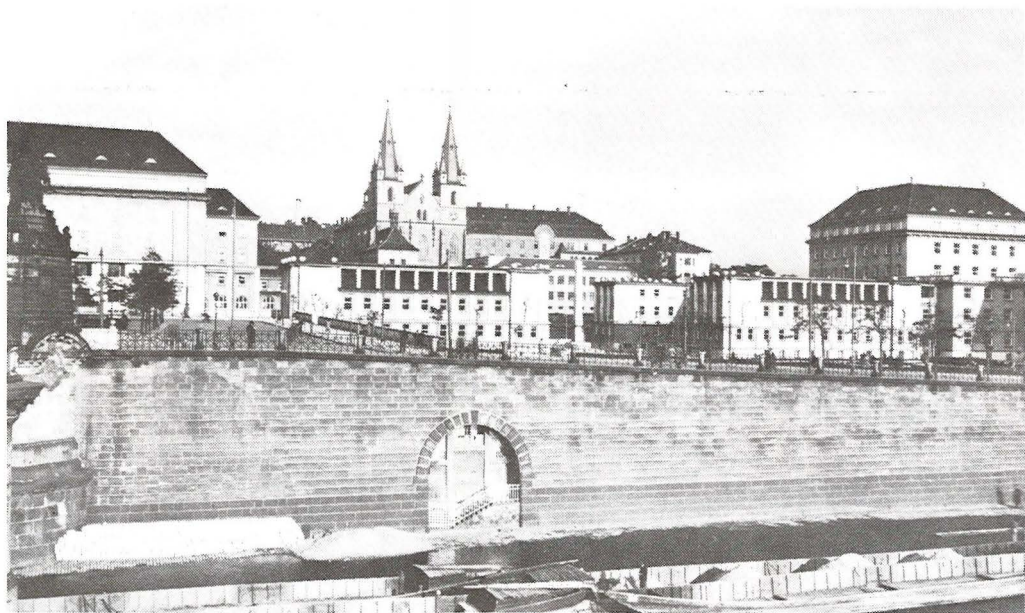
Pracoval jsem tehdy jako vedoucí sbírek Uměleckoprůmyslového muzea, které, pokud nebyly již dříve z bezpečnostních důvodů uloženy v různých venkovských objektech, byly přestěhovány a částečně i vystaveny v restaurační budově na Slovanském ostrově. Vlastní muzejní budova v tehdejší Sanytrově ulici (dnes 17. listopadu) byla totiž postupně až na prostory knihovny zabrána nacistickým ředitelstvím letecké továrny Letov. Výstavní sály muzea byly proměněny v kanceláře, a to bez ohledu na to, že musely být vystěhovány i těžké kusy historického nábytku, mj. i celý soubor secesních interiérů vytvořených podle projektů arch. Jana Kouly, Josefa Fanty a Jana Kotěry pro Českou expozici na Světové výstavě v Paříži roku 1900. Rozkotání těchto jednolitě řešených interiérů znamenalo v muzejním souboru neodčinitelnou škodu, neboť po válce je nebylo již možno znovu restituovat.

V poledne uvedeného dne se pojednou ozvalo obávané vytí sirén ohlašující nebezpečí náletu. Byli jsme však přesvědčeni, že nejspíše jde opět o planý poplach. Teprve když se ozvaly detonace, ukázalo se, že jde do tuhého, podobně jako 15. listopadu předchozího roku, a že to není jen zastrašovací manévr. Detonace však nebyly silné a vzbuzovaly zdání, že jde spíše jen o protileteckou kanonádu, a proto jsme ze zvědavosti vystoupili na střechu, abychom zjistili, co se děje. Tu jsme k svému zděšení uviděli, o čem jsme zatím jen četli, či slyšali. V nevelkém panorámatu, jež poskytovalo naše stanoviště, jsme spatřili, že na nároží Resslovy ulice a nábřeží zmizel čtyřpatrový činžák a že se propadl i dům na rohu ulice Podskalské (dnes Gorazdovy), že chybí část zábradlí Palackého mostu a na vstupní budce ční jen torzo Myslbekova sousoší Přemysl a Libuše. Rozhled zastíraly kouřové clony kupící se nad Vinohrady, Smíchovem a Palackého náměstím, kde vzbuzoval obavy podivný nerozptýlující se mrak. Zprvu jsme měli dojem, že ohniskem požáru jsou Hypšmanovy ministerské budovy pod Emauzy, teprve později jsme zjistili, že hlavním zdrojem kouře byly malířny Národního divadla nalézající se po boku kostela sv. Apolináře. Zde shořel celý sklad kulis a divadelních dekorací provedených v letech 1880 až 1943 zčásti podle nákrešů slavných českých malířů od Mikoláše Alše, Františka Ženíška, Vojtěcha Hynaise, ale i od Josefa Čapka

a Františka Muziky. Ovšem daleko smutnější bylo to, že byl několikrát zasažen i klášter Na Slovanech, od 17. století obecně zvaný Emauzy. Tato skutečnost se už v prvním okamžiku jevila jako zvláště tragická, neboť obětí tehdy již nesmyslného náletu se stala jedna z nejvýznamnějších památek české gotiky 14. století a navíc jediné pražské stavební dílo, jehož dokončení se jeho zakladatel Karel IV. dožil. K pocitu velké pohromy přispívalo i vědomí, že toto dílo přetrvalo bez úhony ve své architektonické podstatě i ve své funkci celých 600 let. Bylo ušetřeno, protože řeholníci včas přijali utraktivistickou liturgii a konali obřady ve staroslověnském jazyku. Rovněž v dalších pohnutých dobách, kdy objekt sloužil jako kasárny, či jako vojenská nemocnice, setrval ve svém původním určení jako církevní instituce bez škod až do uvedeného únorového dne. Jen na vnější siluetě, úpravě fasád i ve vnitřním vybavení sem zasáhl barok 17. a 18. století a později, koncem 19. věku, puristická regotizace nově zde usazených beuronských benediktinů. Stavební vývoj tohoto klášterního objektu pak uzavřela v letech 1928–1929 přístavba západního křídla před průčelím klášterní budovy, provedená podle projektu arch. Bohumila Hypšmana. Tím byl stavebně i půdorysně

Emauzský klášter r. 1880

Emauzy r. 1931

dotvořen okrsek kláštera jako kvadratický, pevně uzavřený stavební komplex. Jeho jádrem je čtyřkřídlá dvoupatrová hladká konventní budova rozložená okolo ambitu, obklopujícího rajský dvůr. K ní se na jihozápadním nároží kolmo připojuje novější pozdně klasicistní trojtraktové rovněž dvoupatrové křídlo spojené arkádovou chodbou s vlastní konventní budovou, na jejíž druhý severní konec se napojuje gotická trojlodní hala klášterního kostela Panny Marie a slovanských světců. Před průčelím kostela, na němž byly koncem 17. století vyzdvíženy dvě věže, po roce 1880 opatřené gotickými jehlancovými střechami, je terasa, kterou na jedné straně uzavírá románský, v 17. století zbarokovaný kostelík sv. Kosmy a Damiána a na druhé straně zmíněné Hypšmanovo západní křídlo. Byl to typ kláštera vysloveně městského půdorysu a funkce, bez hospodářských budov, avšak vybavený rozlehlou zahradou, původně vinicí, přiléhající na jižní straně ke konventní budově.

V době náletu byl klášter, jehož část byla po roce 1918 proměněna v sídlo hudební konzervatoře, opuštěn. Řeholníci byli v roce 1941 nacisty buď vyhnáni, nebo zatčeni a včetně opata Arnošta Vykoukala odvezeni do koncentračního tábora v Dachau. Záminkou k tomuto nepřátelskému postoji byla okolnost, že československé úřady v říjnu 1918 vyhostily z kláštera a území nového státu ultraněmecké řeholníky včetně opata Albana Schachleitnera, později vášnivého nacistu, těšícího se zvláštní přízni samotného Hitlera. Avšak hlavním důvodem bylo, že klášterní objekt svou stavební dispozicí i uzavřeností zvláště dobře vyhovoval účelům nacistických okupantů. Ti zde ubytovali vojenské ošetřovatelky a umístili sem i skladiště válečného materiálu. O účelnosti klášterního stavení pro takové poslání svědčí skutečnost, že už před první světovou válkou v tomto celkem nevelkém objektu žilo na

Emauzy r. 1880 – pohled z Vyšehradské ulice

120 řeholníků a ještě mnohem víc noviců. Desítky cel, několik společných ubytoven, pracovny, rozlehlý refektář, kapitulní síň a císařská kaple ve vlastní budově kláštera, stejně jako přednášková síň a další studijní prostory v Hypšmanově přístavbě, to vše účelně skloubeno na nevelké ploše, zvláště vyhovovalo válečným potřebám okupantů.

Soustředěný letecký útok na areál, který svou vysokou izolovanou hmotou převýšenou kostelními věžemi byl výborným terčem, svědčí o tom, že pro západní spojence byly kulturní hodnoty včetně církevních objektů zcela zanedbatelnou záležitostí. Zde proto nutno nejspíše hledat vlastní příčinu útoku na Emauzy. Ukazuje na to i současné bezohledné poničení nemocnice v bývalé jezuitské koleji na Karlově náměstí, nebo vypálení Gröheho vily v Havlíčkových sadech.

Emauzy doplatily na nálet 14. února 1945 ze všech pražských památek nejvíce. Naštěstí při tom bylo minimálně použito trhavých pum, takže zůstalo nedotčeno obvodové zdivo konventní budovy a celé její přízemí včetně ambitu. Uchráněno zůstalo i boční novodobé jihozápadní křídlo, kde bývala konzervatoř, dále Hypšmanova přístavba v klášterním

předdvorí a kostelík sv. Kosmy a Damiána. Zde víceméně vykonaly dílo zkázy pumy zápalné. Nejvíce byla postižena historická konventní budova, a to ve všech čtyřech křídlech, která

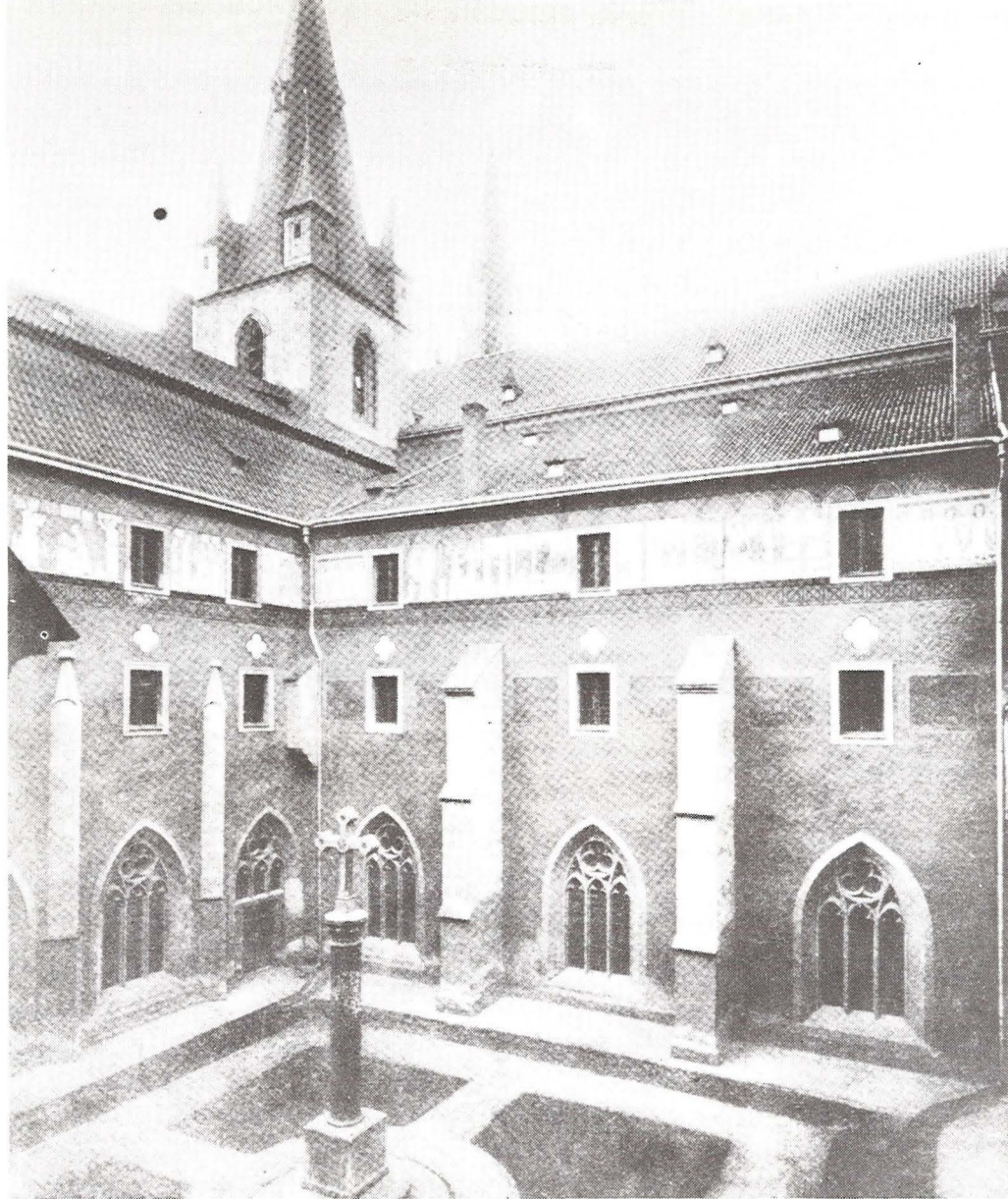
Interiér kláštera před zničením

v obou patrech úplně vyhořela, zatímco ostatní přilehlé objekty zaplatily nálet buď úplně, nebo zčásti zničenými střechami. Požár, jehož zdrojem bylo mobilní vybavení konventu, obsah klášterní knihovny a nesčetné kartóny a plátna obrazů malířské školy beuronských benediktinů hustě rozvěšené po stěnách budovy, snadno zachvátil skoro celý objekt. Zhoubu podpořila skutečnost, že po dva dny sem nebylo možno soustředit požární záchranu, i když

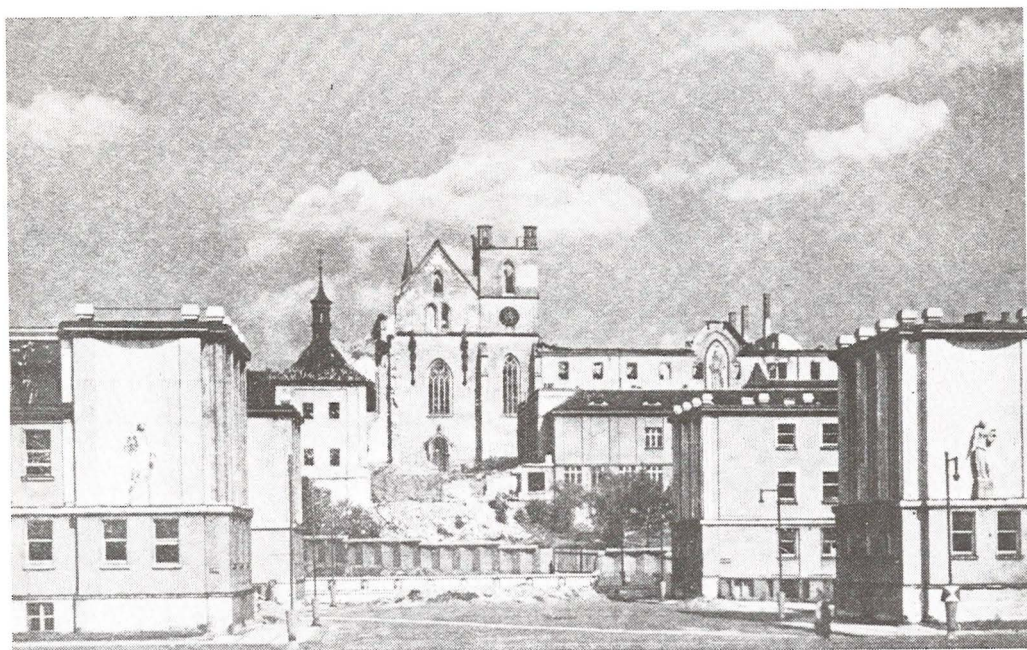
Interiér kostela před zničením

Rájský dvůr po regotizaci r. 1885

o to památkoví pracovníci vzhledem k nesmírné historické a umělecké hodnotě objektu všemožně usilovali. Přitom nutno vzpomenout a zvláště ocenit energii a obětavost dr. Viktora Kotrby, tehdy pracovníka památkového úřadu. Při rozsahu požáru, který ohrožoval zejména civilní obyvatelstvo v zasažených domech, nebylo možno přimět požární orgány k pronikavějšímu zásahu. Když se později pokoušeli o záchranu Emauz, bylo již pozdě. Zdolávání požáru trvalo několik dní, přičemž se podařilo zabránit proniknutí ohně do přízemních

Emauzský klášter po zničení náletem r. 1945

prostorů konventní budovy. Tak byl zachráněn klášterní ambit s jeho světově proslulým cyklem nástěnných maleb představujících paralely příběhů ze Starého a Nového zákona, pocházející ze třetí čtvrti 14. století. Bohužel hektolitry vody, jež při hašení požáru v patrech budovy pronikly klenbami a stěnami ambitu, rozleptaly valnou část těchto maleb a některé úplně zničily. Voda smyla raně barokní přemalby těchto maleb z druhé poloviny 17. století, i pozdější retuše beuronských klášterních malířů, a tak jen torzálně a teprve několikaletým úsilím našich nejlepších restaurátorů se později podařilo vyvolat do rozeznatelného stavu kresebnou i barevnou osnovu jednotlivých výjevů cyklu. Vedle ambitu byla za náletu i za likvidace jeho následků zachráněna tzv. císařská kaple a na ni navazující kapitulní síň, ačkoliv i zde voda poškodila nástěnnou figurální a ornamentální výzdobu provedenou beuronskými benediktiny v posledních dvou desetiletích 19. století. Ovšem z hlediska uměleckohistorického byly tyto škody oproti poničení gotických maleb ambitu zcela zanedbatelné.

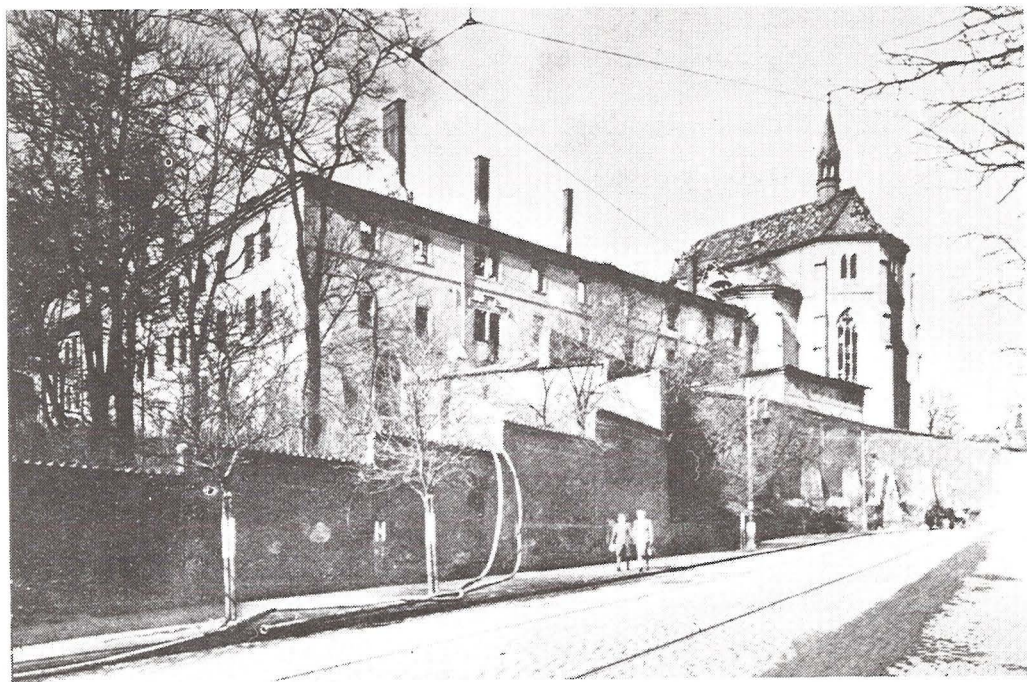
Bez citelných škod zůstal uchován krásný refektář při jižním křídle ambitu, nově zaklenutý a přizdobený raně barokním štukovým ornamentem nedlouho po roce 1634, kdy klášter byl přidělen benediktinům ze španělského Montserratu. Při jižním boku hlavního závěru klášterního chrámu také přetrvala sakristie, rovněž postavená a vyzdobená španělskými benediktiny po polovině 17. století.

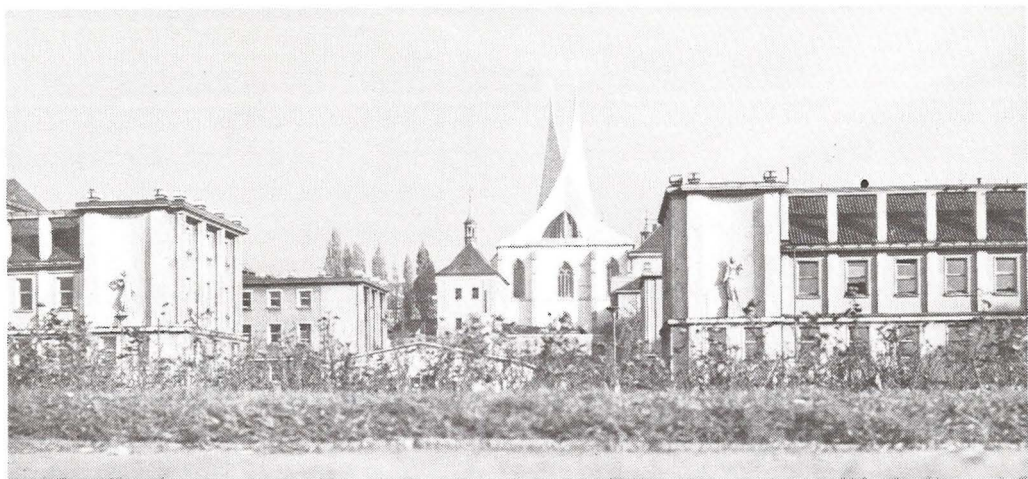
Neodčinitelnou ztrátou navždy zůstane zničená klášterní knihovna čítající tisíce knih, od inkunábulí a prvotisků z konce 15. a začátku 16. století až po moderní literaturu, a to nejen

teologickou, ale i filozofickou, právnickou a historickou i novou beletrii. Zaujímalá emfiládu propojených cel prvního patra konventní budovy jako knihovna skutečně používaná, neboť mnozí zdejší řeholníci se ve smyslu základního pravidla řádu zabývali nejen činností duchovní, ale i prací, a to nejen manuální, ale i vědeckou. Zařízení knihovny, knihy a několik zeměpisných i astronomických glóbusů značně přispěly k rozšíření ohně a ke zkáze konventní budovy.

Jestliže zničení pater konventní budovy z hlediska jejich skutečné architektonické hodnoty nepřineslo samo o sobě nějakou citelnou kulturní ztrátu, tím hůře pociťujeme škody, které nálet způsobil na stavbě klášterního chrámu. Tentokrát to byly trhavé bomby, jež prorazily a rozervalý původní gotickou klenbu hlavní lodi i větší části lodi jižní, přilehlé ke konventní budově. Do základu zničily severní věž kostela. Jižní hodinová věž při konventní budově jen vyhořela, zdívo v celé výši zůstalo zachováno. Ve věžích vzaly zasně všechny zvony, z nichž tři byly vyrobeny v roce 1930 firmou R. Herold v Chomutově náhradou za čtyři zvony od proslulé firmy Grassmayer z Innsbrucku z roku 1893, které za I. světové války padly za obět konfiskaci barevných kovů. Citelnou ztrátou byl i zánik renesančního zvonu z roku 1617, díla pražského zvonaře Baltazara Hoffmanna, který počátkem 17. století převzal zvonařskou dílnu Daniela Tapinea, umístěnou přímo v emauzském klášterním objektu. Existenci zdejší zvonařské dílny připomíná dosud svěží nápisová nástropní malba provedená v rámci

Emauzský klášter po zničení náletem r. 1945 — pohled z Vyšehradské ulice

Emauzy — přestavba F. M. Černého

manýristických grotesek a arabesk na klenbě jednoho pole klášterního ambitu. Tato malba byla objevena a obnovena při poválečné restauraci gotických nástěnných maleb ambitu, která probíhala souběžně se stavebním průzkumem dr. Dobroslava Líbala a ing. Pavla Korčáka.

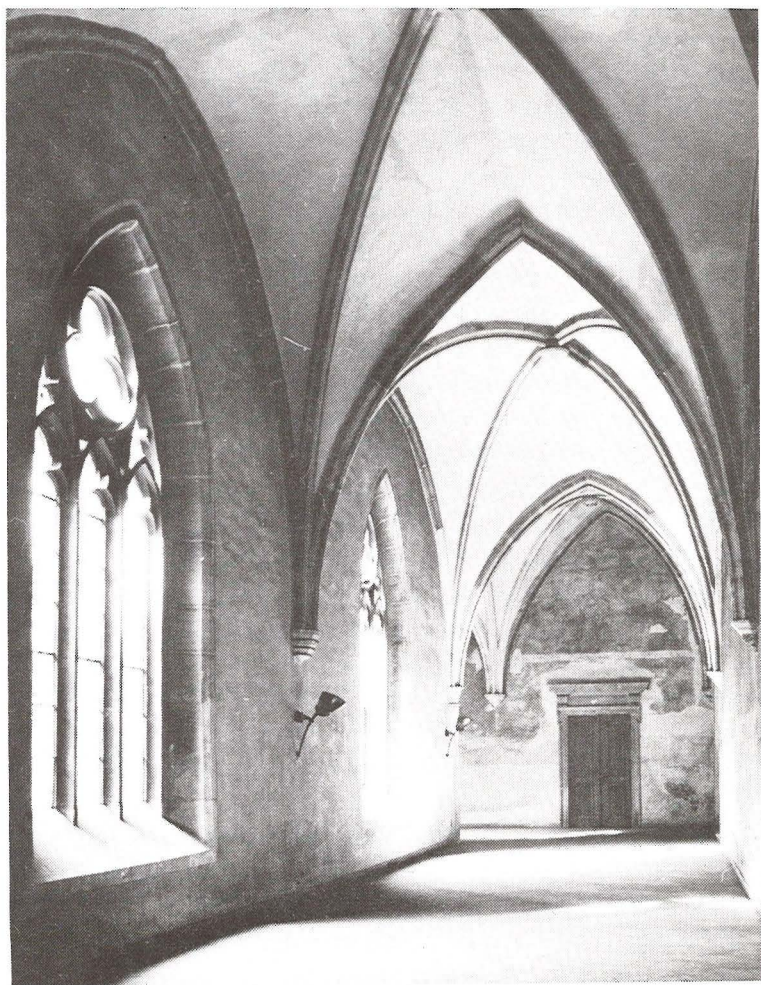
Nikdy nezapomenu na požár kláštera, který zejména v nočních hodinách působil hrůzně, ozařuje široko daleko své okolí, přičemž obě věže jako by byly lucernami, v nichž plápolaly a vyšlehovaly oslnující plameny. Celá noční obloha odrážela odlesky neuhasitelného ohně požáru na jižní straně Prahy, zatímco na severu, kdesi za Pražským hradem, v nedohledné dálce rudá záře na táhlém horizontu dávala tušit současný, nepoměrně tragičtější osud Drážďan.

Podivuhodným řízením osudu se ničivé síly nedotkly východního konce chrámu, tj. jeho kněžiště a závěru bočních lodí, kde, až na výjimky, zůstalo ušetřeno umělecké vybavení interiérů. Pod proraženými a otevřenými klenbami a střechami trojlodí, kde bomby odhalily způsob raně barokního trojdílného zastřešení chrámu, které po polovině 17. století nahradilo jednoduchou gotickou valbu, zůstaly jakoby zázrakem nedotčeny oltáře, lavice, kazatelna a hlavně velkolepé varhany. Byly postaveny štrasburským varhanářem Jindřichem Koulenem na nově zřízené kruchtě nad chórem roku 1892–1893 jako dvoumanuálové s třiatřiceti rejstříky a v letech 1897–1898 byly zdokonaleny a rozšířeny na třímanuálové se 64 rejstříky pražským varhanářem J. Paštikou. Na svou dobu to byl nejdokonalejší hudební nástroj svého druhu v Praze a jeho schopnost odstupňování barev a dynamiky zvuku i schopnost modulační, spolu s výbornou akustikou Emauzského chrámu lákaly k poslechu při pravidelných improvizovaných nedělních hudebních večerech. O ty se zejména zasloužil zdejší ředitel chóru, hudební skladatel a později profesor pražské konzervatoře Bedřich Wiedermann a jeho odchovanci. Bohužel tento nádherný a v hudebních kruzích proslulý nástroj, který fungoval ještě v listopadu roku 1947, tedy dvaapůl roku po náletu, při jubilejní slavnosti

konané v rozbombardovaném a jen uklizeném chrámu na paměť 600 let založení kláštera, byl později v padesátých letech rozmontován a jeho zbytky, uložené v sousedním kostelíku sv. Kosmy a Damiána, už po léta volají po restituci.

Destrukce vzácných varhan zřejmě souvisela s problematikou rekonstrukce klášterního chrámu, která znamená druhou etapu obnovy klášterního areálu, k níž došlo brzo po květnu 1945. Osvobození Československa z nacistické okupace a obnova samostatného státu umožnila návrat nacisty vypuzeného a zdecimovaného řeholního osazenstva. Ubytovalo se v ušetřeném jihozápadním křídle konventní budovy a místo svatyně užívalo bývalé přednáškové síně v západním, Hypšmanem vybudovaném křídle klášterního předdvoří.

Emauzský ambit po obnově

Vlastní péče o rekonstrukci klášterního areálu se ujal spolu se Státním památkovým úřadem a pražským ÚNV Klub Za starou Prahu, a to z iniciativy svého člena, již zmíněného architekta Bohumila Hypšmana. Ten již v roce 1945 vypracoval ideální projekt obnovy vnějšího vzhledu Emauz, který v pojetí, hmotě i materiálu přizpůsobil kdysi jím navrženým a provedeným architekturám ministerských budov na místě části někdejšího Podskalí pod Emauzským klášteřem. Klášterní budovy, respektive jejich západní k Vltavě obrácená tvář měla dotvořit starší Hypšmanovu zástavbu pod klášteřem a stát se její hmotově i výtvarně harmonickou dominantou. Zejména obnovené, travertinem obložené průčelní věže s jehlancovými střechami měly svou hmotou akcentovat architektonický dojem Hypšmanova projektu. Pro nákladnost a nezáměr úřadů i vedení samotného kláštera z realizace Hypšmanova projektu sešlo. Podíl na tom měla i změna investorů rekonstrukčního díla. Na jeviště dějin kláštera a do čela jeho rekonstrukce vstoupila v lednu roku 1946 nově ustavená Společnost pro nové vybudování Emauz. Cílem této instituce sdružující památkové a kulturní pracovníky i laickou veřejnost bylo morálně podněcovat státní a komunální činitele k zahájení obnovy kláštera a sbírkami ji hmotně podpořit. Vedle výtěžků veřejných sbírek přispívala Společnost k popularizaci obnovy i různými kulturními akcemi, koncerty a hudebními večery. Zde se také zrodil nový projekt obnovy, reálně uvážený, na němž měl hlavní podíl a zásluhu člen výboru Společnosti profesor ČVUT a pozdější akademik ing. Bedřich Hacar. Ten určil nejen technickou stránku zajištění a restituce konventní budovy i zničených částí klášterního kostela, ale zprvu zpracoval i projekt této obnovy. Ing. Hacar byl vynikající statik, ale i důsledný zastánce železobetonu jako stavebního materiálu, což aplikoval nejen při návrhu obnovy konventní budovy, ale snažil se stejně rekonstruovat i poničená žebra kostelní klenby a odlišit tak novotvar od původního architektonického detailu. Jistě bylo správné, že z betonu obnovil pole zničené klenby i pilíře při západním průčelí chrámu, ale žebra z betonových bloků, která měla nahradit zničenou klenbu, se ukázala z hlediska nového názoru památkové péče jako nevhodná. Na změně této koncepce a na náhradě poničených žeber žebry pískovcovými, v profilu přizpůsobenými žebřům původním, měl zásluhu Hacarův kolega, rovněž profesor ČVUT ing. arch. dr. Oldřich Štefan. Obnovil původní trojčlenné zastřešení chrámu na betonovém krovu a na jeho konci dal vyzdvihnout sanktusník v jakési zmodernizované gotice. Byla to součást komplexního projektu na obnovu klášterního chrámu z roku 1945, počítajícího s obnovou obou průčelních hranolových věží s jehlancovými střechami. Vleklé stavební tempo na obnově areálu způsobilo, že k realizaci Štefanova projektu obnovy chrámu nedošlo. V následujícím desetiletí pak byla vypsána soutěž na obnovu chrámového průčelí. Opět se sice objevily návrhy počítající s obnovou věží, přičemž zejména pozoruhodný byl návrh profesora VŠUP arch. Jana Sokola, avšak ani tato koncepce nedošla naplnění. Z předložených projektů zaujal totiž návrh arch. Františka M. Černého, který oproti zjitému projektu průčelních věží řešil průčelí chrámu bez věží a jeho funkci akcentoval vysoko zdviženými prostupujícími se betonovými křídly. Tento nekonvenční a moderní projekt, který byl vyvolán i snahou vymýtit z interiéru chrámu pozdější substrukce cizorodých věží, byl jednomyslně přijat a v letech 1966–1969 realizován. Zcela moderní, atypické chrámové průčelí vzbudilo širokou diskusi, zejména z památkového

Detail malby v ambitu

Detail malby v ambítu

hlediska, avšak mezinárodní kritika i naše pokroková veřejnost je s plným pochopením a uznáním přijala. Přitom není bez zajímavosti, že Černého návrh byl prosazen přímo na půdě Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, a to s podporou tehdejšího ředitele Zdislava Buřivala a pak hlavně člena poroty, profesora Akademie výtvarných umění arch. Jaroslava Fragnera. Vedle nesporných architektonických hodnot, které Černého návrh přinesl, rozhodujícím činitelem jeho prosazení byla snaha vrátit interiéru chrámu jeho původní, v době Karla IV. vytvořenou architektonickou a prostorovou působivost a nepřipustit obnovu hmotných těles věží dodatečně do tohoto prostoru vestavěných.

Došlo k tomu v době, kdy už dávno byla dokončena obnova konventní budovy (1953–1955), o níž její projektant profesor Hacar netušil, že se stane sídlem ústavů ČSAV, založených roku 1953, zejména pak Ústavu teoretické a aplikované mechaniky, jehož ředitelem byl již jako akademik téhož roku jmenován. Vedle tohoto ústavu byl ve vlastní konventní budově načas i fyzikální ústav ČSAV, jehož později nahradil Ústav Československých a světových dějin. V bočním křídle bývalého kláštera se po roce 1950 usídlila kožní klinika Fakultní nemocnice Univerzity Karlovy. Nové využití konventní budovy umožnilo širší přístup do jejího ambitu a možnost obdivovat se gotickým nástěnným malbám z doby po roce 1362, které byly dokonale a moderně v letech 1952–1962 restaurovány. Bohužel dosud očekává obnovu a využití bývalá císařská kaple a sakristie. Bývalý refektář slouží nyní jako přednášková a konferenční síň.

Vztyčením betonových křídel na průčelí kostela v podstatě skončila rehabilitace zničených Emauz. Zbývá ještě uskutečnit renovaci interiéru chrámu, nad jehož budoucím účelem, o němž má rozhodnout ministerstvo kultury ČSR, se po léta přešlapuje, a to vzdor tomu, že vzhledem ke svému historickému významu byl emauzský areál v roce 1980 prohlášen národní kulturní památkou. Během úvah o budoucím využití vznosné gotické chrámové stavby byl úplně odstraněn jeho inventář, sejmuty nástěnné malby a stavba připravena k novému laickému využití. Zde je nutno připomenout dávný návrh Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody a Klubu Za starou Prahu, aby chrám byl proměněn v pobočnou promoční síň pražských vysokých škol a ČSAV, k čemuž by nejlépe vyhovoval svou kulturní tradicí jako stavba z doby Karla IV., vzosností své stejnolodní architektury a pro tento účel celkem nevelkým nákladem na vybavení. Velkolepé dílo Karlovo by tak dostalo nový adekvátní smysl odpovídající určitým způsobem kulturním intencím svého zakladatele. Bohužel se nic neděje, interiér chrámu zůstává neupravený a nepřístupný, a dokonce i jeho nedávno obnovený zevnějšek znovu chátrá, vydán na pospas nedostatku údržby a nepochopitelnému váhání a uvažování o jeho novém využití. Jako celek ale obnova Emauz patří k dokonalým dokladům novodobé památkové péče a starostlivosti státu o uchování kulturních hodnot naší slavné minulosti.